gedaan – cóntraconstitutioneel. In Engeland weet men beter: *the Empire has no religion*, en als dan een constitutioneel vorst van ìets te zwijgen heeft, dan is het van zijn geloof, en eerst recht als het 't geloof is van een kleine minderheid.

Als H.M. zich deze uiting van religieuze gevoelens heeft veroorloofd, zou dan een uiting van mènselijke gevoelens er niet af hebben gekund?

En, ten slotte, is dan de tijd gekomen, waarin H.M., alsnu H.K.H. Prinses Wilhelmina, niet meer gebonden door enige constitutionele plicht tot terughouding, vrijheid van spreken voor zich mòcht opeisen, en ook voor zich heeft opgeëist.

Daar is Haar boek *Eenzaam, maar niet alleen*, waarin Ze gans niet zuinig is met onthullingen nopens Haar gevoelsleven: zo kunnen wij er uit leren dat wij vijftig jaar hebben geleefd onder het bewind van een vorstin die, reeds op prille leeftijd, de wetenschappen van de natuur en de historie – het stáát er zo – de oorlog had verklaard.

Wie zò openlijk uitkomt voor gevoelens, die door haar onderdanen niet worden gedeeld, kan zich zèker veroorloven te getuigen van gevoelens waarin zij nu juist door de besten in de gemeenschap zou zijn gedragen. Maar ook in dit boek is van mede-gevoel jegens de vervolgden niets te bespeuren.

En zo mòet ik dan spreken van de Hoge Afwezige. Ik wil geen misverstand wekken: ondanks het ontbreken, ook elders in Haar boek – men zie de bespreking, in *Nederlandse Figuren*, door Geyl –, van medeleven met de misdeelde evenmens, ligt het mij ver H.M. te schetsen als een vrouw zonder hart. Maar ik mag Haar het getuigenis niet onthouden dat Zij dan, in de zaak der vluchtelingen, het hart nìet heeft gedragen op de rechte plaats.

En misschien had het nu op des schrijvers weg gelegen dit nìet te laten zeggen door een ànder, maar het zèlf te zeggen.

Mag ik eindigen zoals ik ben begonnen? Nogmaals, ik koester voor dit boek oprechte bewondering. Maar ik heb, bij gebrek aan kwalificatie, zelfs geen ogenblik overwogen om het te bespreken in zijn geheel. Zo heb ik dan slechts een enkel aspect belicht, en dit nìet op grond van documentatie, maar op basis van persoonlijke ervaring.

Dáárvoor wil ik mij dan echter niet verontschuldigen. Want het werken op grond van documentatie, hoe gedegen ook, brengt altijd een gevaar met zich. Het is het gevaar, aangewezen door de oude juristen-spreuk: *quod non est in actis, non est in mundo*, wat niet in de stukken is vastgelegd, bestaat niet.

Nu kan niemand in redelijkheid van een auteur vragen dat hij over àlle punten zou spreken op grond van persoonlijke ervaring. Maar het gevaar, zojuist geschetst, wordt dan toch enigszins bezworen wanneer de mensen die, om zo te zeggen, in de keuken hebben gezeten, hun particuliere bijdrage leveren. In zover dan heb ik niets te betreuren. En in zover hoop ik dat ook anderen, met de ervaringen opgedaan in hùn keuken, eveneens het hunne zullen bijdragen.